УДК 811.512.145

Эрҗан Алкая

ТЕЛ ГАЛИМЕ – ИЛ АГАСЫ
(Фәрит Йосыповка 80 яшь)

В статье освещаются основные вехи и направления научной деятельности известного татарского языковеда (лингвиста, диалектолога) и общественного деятеля Ф.Ю. Юсупова, труды которого внесли большой вклад в развитие современного татарского языкознания. Она посвящается 80-летию со дня рождения учёного.

Ключевые слова: татарское языкознание, диалектология, лингвистичекая география, ареальная лингвистика, татарский диалектный язык.

The article highlights the main milestones and directions of research activities of the famous Tatar linguist (linguist, dialectologist) and public figure F.Yu. Yusupov, whose works have greatly contributed to the development of modern Tatar linguistics. It is dedicated to the 80th birthday of the scholar.

Key words: Tatar linguistics, dialectology, linguistic geography, areal linguistics, Tatar dialect language.

Фәрит (Феритс) Йосыф улы Йосыпов – XX гасырның икенче яртысында иҗат итә башлап, тюркология һәм татар тел белеменә яңа юнәлешләр алып килгән галимнәрнең берсе. Ул Татарстанның Яшел Үзән районында Алтын Урда дәүләтенең атаклы Кара Хуҗа нәселләре тарафыннан нигез салынган Карауҗа (Кара Хуҗа) авылында 1939 елда гаиләдә өченче бала булып дөньяга килгән. Атасы Йосыф Камалиев Икенче Бөтендөнья сугышында каһарманнарча һәлак булган. Әнисе Асия өч баласын да сугыш елларындагы коточкыч ачлыктан саклап калып, соңыннан аларга югары белем алырга ярдәм иткән. Сугышка чыгып киткәндә, әтисе ике яшьлек улы Фәритне кулына алып: «Әнисе, бу балам – багалмамны, исән-имин үстереп, университетта укытырга тырыш инде. Бигрәк кечкенә бит. Сәләте дә күренеп тора. Абыйсы да, апасы да аякларында нык басып торалар. Алар үзләрен үзләре сакларлык инде. Монысы өчен бигрәк өзеләм», – дигән. Бер елдан соң иң дәһшәтле сугышлар булган Курск дугасында Йосыф ага мәңгелеккә ятып кала. Асия апа иренә биргән изге антына тугрылыклы кала: өч баласына да югары белем бирә. Олы улы Йөзем Камалиев хәрби университет тәмамлый, лаеклы ялга чыкканчы, Мордовия, Марий Эл республикаларында хәрби комиссариат башлыгы булып эшли. Бик күп дәүләт бүләкләренә лаек була.

Фәрит, туган авылында урта мәктәпне уңышлы тәмамлап, 1956 елда Казан дәүләт университетының тарих-филология факультеты каршында сугыш елларында яңа ачылган татар теле һәм әдәбияты бүлегенә укырга керә. Студент елларын да бушка үткәрми ул: фән белән шөгыльләнә башлый, вакыты булганда татар радиосында һәм телевидениедә эшли.

Фәрит Йосыповның диплом эше дә төрки тел белемендә экспериментальь фонетика юнәлешенә нигез салган, 1928 елда Халыкара экспериментальь фонетика җәмгыятенә әгъза итеп сайланган күренекле татар телчесе, Татарстан Автономияле республикасын төзүдә катнашкан, әмма репрессия корбаны булган Галимҗан Шәрәфнең югалган хезмәтләрен табып өйрәнүгә багышланган була. Бу эш белән хәтта хөкүмәт оешмалары да шөгыльләнеп караган, әмма татар фәне күгендә якты йолдызга тиң галимнең бер генә хезмәте дә табылмаган. Рәсми хисап язмаларында галимнең басылган һәм басылмаган хезмәтләре репрессия елларында тулаем юкка чыккан дигән юллар бар. Ф. Йосыпов Г. Шәрәфнең үз куллары белән берничә капчыкка тутырып калдырган кулъязмаларын ягарга дип әзерләнгән макулатура арасыннан табып ала.

Бу вакыйганы татар галимнәре искиткеч куанычлы вакыйга дип кабул итәләр. Остазлары әйтүенчә, студент Ф. Йосыповның бу гамәле татар халкы тарихына, татар фәненә керткән беренче хезмәте буларак бәяләнә.

Университетны тәмамлаганнан соң, ул Кама Тамагында район газетасының җаваплы сәркатибе, аннан соң СССР Фәннәр академиясе Казан филиалы Тел, әдәбият һәм тарих институтында гыйльми хезмәткәр булып эшли. Күп тә үтми яшь белгечне, М.З. Зәкиев, Д.Г. Тумашева, Л.Т. Мәхмүтова кебек үз чорының атаклы галимнәре белән бергә, татар теленең беренче академик грамматикасын язу белән шөгыльләнәчәк авторлар коллективына кабул итәләр. 1969 елда рус телендә Мәскәүдә басылып чыккан әлеге китап хәзер дә татар тел белеме өлкәсендәге мөһим хезмәтләрдән санала. Яшь галим аның «Бәйлекләр», «Ярдәмче исемнәр», «Теркәгечләр», «Модаль сүзләр» һәм «Ымлыклар» дип исемләнгән өлешләрен яза. Аларда ярдәмче сүз төркемнәре килеп чыгышлары ягыннан, грамматик һәм модаль мәгънәләреннән чыгып өйрәнелгән. Әлеге басма бүген дә башка төрки телләр буенча язылачак грамматикаларга өлге булып тора.

Ф. Йосыпов Тел, әдәбият һәм тарих институтында эшли башлаган елларда Советлар Берлегендә яшәүче төрки халыкларның Диалектология атласын төзү эше башлана. Соңыннан барлык телләр буенча җыелган материалларны фәнни-теоретик яктан гомумиләштерү фараз ителә. Әлеге юнәлешнең төп координаторы итеп дөньякүләм билгеле төрки телләр белгече Ә.Р. Тенишев (киләчәктә Ф. Йосыповның докторлык диссертациясенең фәнни җитәкчесе) билгеләнә. Күренекле диалектологлар Н.Б. Борһанова, Л.Т. Мәхмүтова белән беррәттән, Ф. Йосыпов та Татар атласының төп төзүчесе буларак раслана. Татар диалектологлары бу эшкә аеруча рухланып тотыналар.

Шушы өлкәдә җаны-таны белән бирелеп эшләгән Ф. Йосыповка остазлары Көньяк Урал һәм Урал артында таралган татар сөйләшләрен лингвистик-географик метод кулланып өйрәнү эшен тапшыралар. Ул аның кандидатлык диссертациясенең темасы да була.

Кайбер белгечләр әлеге сөйләшләрне, Казан ханлыгы җимерелгәч, геноцидтан һәм көчләп чукындырудан качып килгән казан татарлары белән бәйләп карыйлар. Ф. Йосыпов, бу фикерләргә каршы чыгып, аларның элеккеге Себер ханлыгы җирләрендә яшәгән себер татарлары авылларына казан татарлары килеп утыргач, кушылу нәтиҗәсендә барлыкка килгән мөстәкыйль этник төркемнәр булуын әйтә.

Соңрак Ф. Йосыповның Урал артында яшәүче татарларның телен, рухи мирасын өйрәнүгә багышланган зур күләмле фәнни монографияләре басылып чыга. Шуларның берсенә – татар телендә язылган «Сафакүл татарлары. Үткәне һәм бүгенгесе» китабына – Курган өлкәсе губернаторы О. Богомолов кереш сүз язып, бу төбәк татарларының эш сөючәнлеген, борынгы тарихлары белән горурланып, ата-бабаларыннан килгән гореф-гадәтләрне, йолаларны саклап калуга омтылуларын, туган якны ихлас ятратуларын ассызыклый. Китап авторын үз халкы белән горурланучы талантлы татар галиме дип атый.

Урал төбәгендәге татар сөйләшләрен өйрәнеп бетергәннән соң, Ф. Йосыпов башка өлкәләрдә яшәүче татарларның тел үзенчәлекләрен тикшерүне дәвам итә.

Ф. Йосыпов себер татарлары арасына беренче тапкыр остазы, ул вакытта Казан университеты доценты Диләрә Гариф кызы Тумашева җитәкләгән фәнни экспедиция составында килә. Себер татарлары белән очрашу аңарда онытылмаслык хатирәләр калдыра. Телләре бераз сәеррәк яңгыраса да, колакка шул кадәр ятышлы булып тоела. Себер татарлары арасында Ф. Йосыпов үзен җанлы музейдагы кебек хис итә. Себернең иксез-чиксез киңлекләре аны тылсымлы энергиясе белән һәр елны үзенә тарта башлый. Ул, 1957 елдан башлап, 50 ел рәттән себер татарлары янына барып йөри, киләчәк фәнни эзләнүләренә нигез булырлык бихисап матераллар туплый.

Бүгенге көндә татар диалектологлары барлык татар сөйләшләрен лингвистик-географик метод белән өйрәнүне тәмамлап, татар ареалогиясе фәне «капкаларына» килеп җиттеләр. Тел географиясе бер тел системасындагы аермалы яки уртак якларны, шул тел туфрагында таралган тел күренешләрен махсус изоглоссалар белән күрсәтсә, ареалогия фәне исә бу күренешләрне бер тел эчендә генә түгел, ә бәлки кардәш телләр семьялыгы кысаларында өйрәнә. Бу очракта халыклар, телләр арасында бик борынгы заманнарда булган тарихи мөнәсәбәтләрне күзәтергә мөмкин. Ф. Йосыповның «Татар фигыльләрен ареалогик метод белән өйрәнү. Фигыль категорияләре» (1988) дигән докторлык диссертациясе татар тел белемендә бу фәннең беренче карлыгачы булып саналырга хаклы.

Галим, Россиянең иксез-чиксез территорияләрен йөреп чыгып, татар диалектлары, бер төркем аермалы билгеләре белән бер-берләренә каршы куелуга карамастан, иң беренче чиратта, уртак системалы элементлар нигезендә, милли телнең аерылгысыз бер өлешен тәшкил итәләр дигән әһәмиятле нәтиҗәгә килә. Ул диалектлар системасында

күзәтелгән аермалыклар һәр диалектның классификацион билгеләре булып кына саналырга тиеш дип исәпли. Татар теленең төрле шивә һәм сөйләшләре арасында кайбер аермалыклар булуга карамастан, әлеге өлешләрне бер система итеп берләштерә торган тел бөтенлеге яшәп килә. Хәзерге татар телен катлаулы структур элементларның системалы җыелмасы буларак өйрәнү аның аерым элементлары арасындагы закончалыклы бәйләнешләрне аңлауда мөһим теоретик һәм гамәли әһәмияткә ия. Галим фикеренчә, диалектлар арасындагы бәйләнешләрнең макро-система (милли тел) кысаларындагы мөнәсәбәтләре, аның катлаулы системалар системасы буларак яшәп килүен чагылдыра. Татар шивәләрен, сөйләшләрен гомер буе өйрәнгән тәҗрибәле диалектолог түбәндәге нәтиҗәгә килә: милли тел составындагы диалектлар, бер яктан, барлык диалектлар өчен уртак элементларның, икенче яктан, һәр диалект өчен генә хас үзенчәлекләрнең диалектик бердәмлеген тәшкил итә. Уртак билгеләр нигезендә хосусый диалектлар (яки барлык диалектлар системасы) системалар системасы (милли тел яки милли телнең бер варианты) буларак аңлатыла.

Татар шивә теле актив кулланыла торган билгеләре белән башка кыпчак телләренә, аерым алганда, Алтын Урда дәүләте составында булган башкорт, карачай-балкар, комык, кырым татарлары, караим телләренә якын тора. Чик буе элементлары исә татар шивәләренең хосусый билгеләрен хасил итәләр.

Ф. Йосыпов, татар шивәләрен, сөйләшләрен шушы рәвешчә өйрәнү өчен, аларны әдәби тел статусына тиңләргә киңәш итә. Сөйләш яки шивә – әдәби тел дәрәҗәсенә күтәрелә алмаган аралашу чарасы түгел, бәлки төзелеше ягыннан әдәби тел кебек бер күренеш. Аларның төзелеше әдәби телгә хас категорияләрнеке кебек. Әгәр дә шивә телендә бөтенләй яңа категорияләр күзәтелсә, ул башка телләрдән кергән күренеш итеп карала. Мондый күренешләр системалы төс алганда, бу шивә яки сөйләш күрше телнең сөйләше яки бер телдән икенче телгә күчүче телара шивә, я булмаса, телара сөйләш итеп каралырга тиеш була.

Тюркология фәнендә яңалык булган бу диссертацияне Россия фәнни җәмәгатьчелеге зур кызыксыну белән кабул итә. Татар галименең әлеге хезмәтендәге төп фикерләре аның Россиядә һәм чит илләрдә нәшер ителгән күпсанлы мәкаләләрендә һәм китапларында чагылыш таба. Шуларның кайберләрен генә әйтеп китәбез: «Неличные формы глагола в диалектах татарского языка (академик Ә.Р. Тенишев фәнни редакциясендә. Казан университеты нәшрияты, 1985. 321 б.); «Татар фигыльләрен өйрәнү» (Казан: Татар. кит. нәшр., 1986, 300 б.); «Морфология татарского диалектного языка. Категории глагола» (Казан: Фән, 2004, 592 б.); «Tatar şive dillinin morfolojisi» (Elazig: Manas, 2013, 602 s.).

Ф. Йосыповның «Морфология татарского диалектного языка. Категории глагола» монографиясе 2004 елда Казан университетының 200 еллыгына багышланган фәнни хезмәтләр конкурсында 500 хезмәт

арасында беренче урынны ала. Шул ук китап Россия мәгариф һәм фән министрлыгы тарафыннан классик университетлар өчен ареалогия буенча дәреслек буларак раслану турында махсус диплом белән бүләкләнә.

Ф. Йосыпов тарафыннан төзелә башлаган «Себер татарлары халык әдәбияты антологиясе» дә себер татарларының рухи хәзинәләрен саклап калуга үзенең өлешен кертер дип уйлыйсы килә. Бу китаплар да (бүгенге көндә аның 3 томы дөнья күрде инде), себер татарларының телен саклап калуны максат итеп, ике телдә – себер татарлары диалектларында һәм русча нәшер ителгән. Моңа кадәр себер татарларының халык әдәбияты үрнәкләрен бастырып чыгару очраклары да гаять сирәк очрый иде. Антологиянең беренче томында тобол-иртыш татарлары халык әдәбияты жанрларыннан дастаннар, мөнәҗәтләр, бәетләр урын алган. Китап себер татарларының формалашу тарихын аңлаткан зур кереш мәкалә белән башланып китә. Томның зур өлешен дастаннар алып тора. Татар халкында дастаннар, башка төрки халыклар белән чагыштырганда, бик аз сакланып калган. Дастаннарны телдән сөйләү традициясе татарларда XX гасырга кадәр үк югалып бетә язган. Бу татарларда уку-язу культурасының бик борынгыдан килүе турында сөйли.

Дастаннарның телдән сөйләнә торган версияләре өлешчә себер татарларында гына сакланып калган. Ф. Йосыпов моны аларның татар халкының башка төркемнәреннән, зур юллардан ерак урнашулары, Себер туфрагында уку-язу культурасының әллә ни югары булмавы белән аңлата. Галим себер татарлары халык әдәбияты антологиясенең беренче томында һәр дастанның сакланып калган төрле вариантларын бирергә тырышкан. Ул аларны түбәндәге төркемнәргә бүлгән:

1. Каһарманнар турындагы дастаннар. Бу дастаннарның күбесендә борынгы төрки дәвердә безнең уртак бабаларыбызның тарихи яшәеше өчен хәлиткеч саналган вакыйгаларда, зур сынауларда дошманны җиңеп чыккан алыплар, батырлар, пәһлеваннар турында сөйләнә. Шундыйлардан Йөртешлек, Ак Күбек, Кара Күкел, Күр углы, Алпамыш һ. б. ны күрсәтергә мөмкин. Дастаннар халык хәтереннән җуела башлагач, аларны алыплар турындагы риваятьләр алмаштыра.

3. Татарларда тарихны шәхесләр ясый гыйбарәсе киң таралган. Бәлкем, бу дөреслеккә дә туры киләдер. Борынгы төркиләрнең мондый шәхесләрен Бүрехан, Ак Буга, Тимер Кендек һ.б.ның батырлыклары аша белә алсак, безгә Алтын Урда тарихындагы хәлиткеч тарихи вакыйгалар Туктамыш, Идегәй образлары аша килеп җиткән. Туктамыш ханның иле, халкы белән саубуллашуга багышланган эчкерсез җырлары, ничәмә гасырлар үтүгә карамастан, туңган йөрәкләрне дә утка сала.

3. Мәхәббәт дастаннары. Төрки халыкларда җиткән егет һәм кызларның саф мәхәббәтләре турында сокланып сөйли торган дастаннар киң таралган була. Мондый дастаннар гадәттә чичән сөйләвенә

табигый ялганып китә торган җыр-көй белән башкарылган. Аларга мисал итеп себер татарлары арасында да киң таралаган Таһир – Зөһрә дастанын күрсәтергә мөмкин. Төрки кавемнәрнең күпчелегендә ярап башкарылган «Сәйфелмөлек» дастанын себер татарлары XIX гасыр башларына кадәр яхшы хәтерләгәннәр. Ф. Йосыпов, төрки фольклор фәнендә беренче буларак, бу дастаннарның көен ноталары белән бирә. Бу – борынгы төрки дастаннарның яңарышын ерак тарихка кадәр исән-имин җиткерү максатында башкарыла.

Себер татарлары халык әдәбияты антологиясенең икенче томы элекке заманнарда халык арасында аеруча популяр булган йомак-масал жанрына багышлана. Бу томдагы халык әдәбияты үрнәкләре белән таныш булмаган кеше себер татарлары халык авыз иҗаты йомакларга шулкадәр бай булыр дип башына да китереп карамагандыр. Ф. Йосыпов йомакларны төркемләгәндә, рус һәм Европа фәнендә кабул ителгән приниципларны кабул итми. Аларны хайваннар турындагы, тормыш-көнкүреш, тылсымлы йомакларга бүлүне бик тә формаль дип саный. Себер татарларының һәр йомагында, башка төрки халыклардагы кебек үк, кешеләрнең гадәти тормыш-көнкүрешенә нигезләнгән гайре табигый хәлләр сурәтләнә. Әмма алар тыңлаучыны яки укучыны җәлеп итә алырдай маҗараларга төрелгән була.

Бу томда шулай ук Ислам дине кыйммәтләрен пропагандалаган йомакларга зур игътибар бирелә. Аларның каһарманнары, авыр хәлләргә калганда, үзләренә ярдәм итә алачак бер генә затка – Аллаһы Тәгаләгә мөрәҗәгать итәләр, догалар, сүрәләр ярдәмендә бәла-казалардан котылалар, дошманны җиңеп чыгалар. Себер татарлары халык әдәбиятында Исламга бәйле йомаклар булу Хак динебез тамырларының Себердә яшәгән кан кардәшләребез арасында бик тирәнгә китүе турында сөйли.

Себер татарлары халык әдәбиятының өченче томында татар фольклористикасында моңарчы игътибар ителмәгән хикәят (халык хикәяләре) жанрына киң урын бирелгән. Килеп чыгышы буенча борынгы һинд, фарсы әдәбиятларына барып тоташкан хикәят жанры да себер татарларына Ислам дине белән бергә килеп керә. Дин әһелләре аның дидактик (нәсыйхәт) характерда булуына игътибар иткәннәр һәм дини вәгазьләрендә бик уңышлы файдаланганнар. Халык хикәятләре яратып тыңланган, алар үрнәгендә яңалары иҗат ителгән. Болар барысы да халык аңында камил мөселман үрнәген тудырырга ярдәм иткән.

Бу томда шулай ук күп төрле риваятьләргә, борынгы мәҗүсилек чорында халыкның дөньяны танып белүе барышында туган мифларга зур урын бирелгән. Алар себер татарлары рухи мәдәниятенең Ислам динендәге башка халыклар культурасы белән тыгыз бәйләнгәнлеге турында сөйли.

Себер татарлары халык авыз иҗаты антологиясенең дүртенче томы музыкаль мираска багышлана. Ул 2018 елда басылып чыга. Биредә себер татарлары музыкаль жанрларына караган 400 гә якын

әсәр нота язмалары белән тәкъдим ителә. Алар арасында инде халык хәтереннән югалып баручы дастаннарның да ноталары бар. Димәк, безнең борынга дастаннарыбыз әле эзсез югалуга дучар ителмәгән.

Ф. Йосыпов үзенең күпкырлы иҗатында классик фән мәсьәләләре белән генә шөгыльләнмәгән. Ул халык тормышындагы кайбер проблемаларны хәл итү юнәлешендә дә эшләргә мәҗбүр була. Узган гасырның 70 нче елларында Советлар Берлеге уку йортлары фәнни дәрәҗәле галимнәргә кытлык кичерә. Бу яктан Татарстан мәктәпләре өчен укытучылар әзерли торган Алабуга педагогия институты аеруча авыр шартларда кала. Татарстан хөкүмәте әле генә кандидатлык диссертациясе яклаган галимгә шушы институтның чит телләр факультетын җитәкләргә тәкъдим итә. Ф. Йосыпов 1972–1994 елларда анда чит телләр факультетының деканы вазифаларын башкара. Советлар Берлегендә чит илләрне тимер пәрдә аша да карарга рөхсәт булмаган елларда ул татар балаларының Германия, Англия уку йортларында белем алуына ирешә, татар мәктәпләрен чит телләр укытучылары белән тәэмин итүгә зур өлеш кертә.

Советлар Берлегенең соңгы еллары якынлаша. Татарстанда яшәүче руслар да татарларга, аларның телләренә түземлерәк булырга тырышалар. Татарстан мәктәпләрендә рус балаларына татар теле укытуга да элеккеге кебек үк фаҗига итеп карамыйлар. Республика җитәкчелеге ул вакытта Милли мәктәпләр институтын җитәкләгән Ф. Йосыпов алдына рус балаларын татар теле дәреслекләре белән тәэмин итү бурычын куя. Институт хезмәткәрләре татар мәктәпләренә генә түгел, бәлки рус мәктәпләре өчен дә татар теле, татар әдәбияты буенча уку программалары, дәреслекләр, методик кулланмалар әзерлиләр. Галим үзе генә дә рус телендә татар әлифбасы, I–IV сыйныфларда укучы рус балалары өчен татар теле дәреслекләре бастырып чыгара. Бу дәреслекләр халыкара китап күргәзмәләрендә бүләкләнә. Татар мәктәпләренең VI сыйныфы өчен Ф. Йосыпов тарафыннан төзелгән татар теле дәреслеге инде 30 ел буе кулланыштан төшми.

Советлар Берлеге таркалганнан соң да, татарлар өчен тимер пәрдәләр тиз генә ачылып китми. Татарлар әле еллар дәвамында үзләре чыгарга теләгән мәмләкәтләргә Россия рөхсәтеннән башка аяк та атлый алмадылар. Казакъ, кыргыз, азәрбайҗан, төрекмән балалары Төркия университетларында белем алганда, татар егетләре, кызлары аларга көнләшеп кенә карый иде. 1990 елда Төркиягә беренче сәфәре вакытында ук Ф. Йосыпов ил җитәкчелегенә бу вазгыятьне аңлатып бирә. Төркия җитәкчелеге дә, Татарстан Россия карамагында булганлыктан, татар яшьләрен рәсми рәвештә укырга кабул итә алмавын белдерә. Аңа Татарстандагы берәр рәсми булмаган җәмгыять тарафыннан татар балаларын Төрек университетларына укырга алуларын сорап мөрәҗәгать итәргә киңәш бирәләр. 1992 елның августында Татарстанның 80 яшь егет һәм кызын утырткан беренче самолёт Истанбул аэропортына килеп төшә. Ф. Йосыпов үзе дә аларны озата бара, Төркиянең иң абруйлы университетларына урнашырга ярдәм итә.

Бераздан Татарстан һәм Төркия арасында рәсми килешүләр дә төзелә башлый. Хәзер Татарстан егет һәм кызларының Төркия университетларында белем алуы гадәти хәлгә әйләнде. Галим үзе дә төрки телләрнең уртак грамматикасын язу буенча халыкара проект кысаларында берничә ел Төркиядә эшләде.

Фәрит Йосыпов һәрвакыт татар халкының телен, тарихын, милли мәдәниятен башка халыклар арасында да пропагандалый торган эшләрне мөмкин кадәр күбрәк башкарырга тырыша. Без аның бу эшендә уңышлар, саулык-сәламәтлек, исәнлек-иминлек теләп калабыз.

Эрҗан Алкая,
доктор, профессор, Фрат университеты (Төркия, Елазыг шәһәре)
Гуманитар һәм социаль фәннәр факультетының
Хәзерге төрки телләр һәм әдәбиятлар бүлеге мөдире